

All Pregiatissimo Sig.r Professore Giuliano

Giacinto Carena Prof.r di filosofia

DE CLEMENTE

DAMIANO PRIOCCA

NARRATIO

CAROLI BOVCHERONI

AD V. A.

PROSPERVM BALBVM.

AVGVSTAE TAVRINORVM.

MDCCCXV.

ἁμεραι δ' ἐπιλοιποι
μαρτυρες σοφωτατοι
Pindarus.

Quam acerbum mihi funus acciderit Equitis Clementis Damiani Prioccae, ineunte hoc anno vita functi, tute scis, Balbe praestantissime. Vt vero ab illo moerore aliquantisper sum recreatus, ad ipsius memoriam literis prodendam me contuli, parentaturus quodammodo Viro clarissimo, et fortissimo, quem pudor fuisset silentio praetermittere. Multa siquidem de eo recursans identidem

animo, laudatissimum aliquem ex antiquis mihi videor intueri, quorum ille mores, et ingenium in omni vita expressit. Nihil in eo remissum, languidum, nihil non a vulgu metuque abhorrens, sed erecta indoles ad virtutem divinitus conformata, sed incredibilis continentia, atque ea animi magnitudo, quae, quod summum in sapientia est, omnem in se fortunae potestatem eriperet. Itaque et in honorum cursu innocentissimus, et in rebus publicis gerendis strenuus est habitus; everso demum regno, flagrantissimis inimicorum odiis, quum in capitis etiam dimicationem esset adductus, temporum iniquitatem sic tulit, ut qui nihil recusare pro iustissimae causae defensione iam pridem

animo haberet statutum. Talem ego virum immortalitate dignum tibi potissimum describere institui, Vir amplissime, quod tui erat amantissimus, et ut, ex auspicato veluti, ab eo orsus in scribendo caperem, a quo fueram magnis beneficiis ornatus. Sed inceptum ab initio distulit casus omnino lacrimabilis. Nam quum hic noster cessit e vita, allatum tibi est de Ferdinando tuo, post gloriosos labores, vi morbi apud Sarmatas in ipso aetatis flore absumto, cuius desiderio quum prope conficereris, paternam orbitatem exacerbare in tam recenti luctu, alius vulneris recordatione sum veritus. Quin etiam prae dolore, omne scribendi consilium abiecissem, nisi clarissimus Eques Thomas

Valperga Calusius, cuius singularis in te amor mollissimo tunc edito latino carmine enituerat, eo vel maxime nomine quod ad te referretur, ad hanc iterum narrationem aggrediendam me fuisset hortatus. Vt autem peramanter mihi in omni eruditione praeiverat vir eximiae prorsus naturae, et doctrinae, ita multa me edocuit de temporibus illis, in quibus Prioccae transacta est adolescentia. Beatissima haec aetas est, quae post prima initia effluxit superioris saeculi, quaeque crebris adeo sermonibus a nostris celebratur. Numquam sane magis expromta fuere Subalpinorum ingenia, utpote quae nondum peregrinitate oblita, rudiora tamen, si cum praesenti cultu atque huma-

nitate compares, nec tam perpolitis Phidiae, aut Lysippi signis, quam antiquiorum similia, a quibus adhuc lenitas artis abesset. Tunc proventum civitas tulit hominum fortissimorum; tunc Ormea, et Osorius, et postmodum Boginus, praeclarus fautor iuventutis tuae, dexteritate, et magnitudine consilii floruerunt; caetera gens frugi, strenua, militaris gloriae appetens antiquam virtutis famam tuebatur. Nam praeterquamquod egregie est ad eam laudem comparata, recens tunc erat ab iis rerum adiunctis, quae maxime ingenitam vim elicuerant atque corroboraverant. Saepe enim a finitimis lacessita, animose eosdem repulerat, longas obsidiones fortiter toleraverat, explicue-

ratque se se feliciter a summis belli difficultatibus, sive quod, morum et institutorum suorum retinentissima, ab omni externo dominatu esset alienior, sive ob vetus studium erga regiam stirpem, acrius etiam pro salute, et dignitate pugnaret. Id scilicet assecuti fuerant Allobrogum duces ab Emmanuele Filiberto, qui secundus principatus auctor est habitus, ut praeclare factis, et iusto lenique imperio, coalescentium in dies populorum animos vehementer sibi conciliarent. Huiusce rei fructum praesertim ceperat Victorius Amedeus II in regno continentibus bellis vexatissimo, et Carolus III eius filius, ad quem haec aetas pertinet. Clarus hic multis triumphis, vene-

rabilior etiam pacis artibus, avitam ditionem propagavit, vim legum penitus stabilivit, et diutissimam, quam historiae memorent Italiae tranquillitatem opportunis foederibus est tutatus. Sub eo Rege industria, et multitudo magnis auctibus crevit, connubii sanctitate, et liberorum spe eo cupidius appetita, quo lautius meliusque cuique rem suam tueri, per parsimoniam, et providentiam Principis licebat.

Ea igitur tempestate natus est Priocca Augustae Taurinorum anno superioris saeculi nono post quadragesimum IX kal. decembres. Genus ei contigit a vetustate, et splendore utriuque nobilissimum. Pater Iosephus a Damiana gente ortum

ducebat, Astae Pompeiae olim praecipua, spectatae ipse in bello fortitudinis, ob eamque rem magno torque a Rege donatus; Mater vero, femina lectissima, a Ferreriorum domo erat profecta, tam apud Subalpinos, quam apud Hispanos in primis illustri, ubi, magnos honores consecuta, centum ferme ab hinc annis consedit. Sex omnino fratres ex illo matrimonio fuerunt, quorum quatuor arma sunt secuti; at Clemens hic noster, cui a pago haud ignobili in familiae ditione posito, PRIOCCAE cognomen adhaesit, una cum fratre, qui postea Romae sacerdotii honores obivit, liberalibus studiis erudiendus datus est. Pueritiam in sinu indulgentiaque paren-

tum sine offensione transegit, et quia memoria valebat plurimum, nec parum acutus erat a natura, primis literarum rudimentis cito feliciterque excoluit. Aiunt virilem a puero severitatem ostendisse, et ingenium adeo parum affine earum rerum, quas aetas ferret, ut iam propinqui aliquid de eo praesagirent, et nobilis inter aequales haberetur.

Posteaquam egregio cultu satis adolevit, ad iurisprudentiam se contulit, quo studio nobiles praesertim ad honores nitebantur. Ea praeterea disciplina florentissima in illa gente, et civitate erat, quae iuris interpretum eam copiam effudit, qua nescio an maiorem alia natio ediderit. Atque utinam, ut obscure diligentes in

colligendis aliorum sententiis se praestiterunt, sic acutiores in iudicando, et comtiores in dicendo fuissent! Verum, etsi non omnem e scriptis barbariem expulerant, eorum tamen opera aptissimae leges in Pedemontio latae sunt, prodiitque demum repetitis curis superiore saeculo universi iuris subalpini collectio, opus, ut tum res erant, absolutissimum. Multa in hasce leges a Romanis fuerant derivata, multa etiam a iure Germanorum in Europam invecto, ita tamen ut latissime romana aequitas pateret, ex quo nemo ad iurisconsulti laudem poterat adspirare, nisi accuratam eiusdem notitiam fuisset assecutus. Huc accedebant Pontificum decreta, quibus illustrandis com-

ponendisque infinitus prope labor, et non vulgaris eruditio esset afferenda. Huic studio ut faverent Allobrogum duces, clarissimos undique viros, magnis propositis praemiis ornamentisque, ad docendum acciverant. Hinc, quum etiam aliae artes pene conticescerent apud nos, iurisprudentia in honore fuit, et excultior in dies facta post nuperos Gallorum, et Batavorum labores, adhibito etiam in scholis orationis nitore, omnem porro vetustatis squalorem abstersit.

Licet nondum confirmata aetate, celeres hic noster in tam varia, et copiosa disciplina progressus fecit. Erat in adolescente ingenii vis, quae multum firmitate, nec parum etiam

subtilitate praestaret, ad hoc peracris sciendi cupido, et veritatis amor, qui non sineret ipsum sibi, vel aliis fucum in ulla re facere. Cito igitur illi rationi assuevit, quae verae solidaeque doctrinae comparandae videretur aptissima, ut primo diligentiae magis quam copiae studeret, nihil properanter transiliret, nec scientiae, cui incumberet oras, ut ita dicam, tantummodo legeret, sed in unaquaque illius quasi regione diu ac penitus versaretur, nullus denique locus esset tam abditus aut minutus, quin expositum haberet atque paratum. Caeterum, ubi iam maturior, alios cursus sibi esse tenendos duxit, habuitque mente comprehensam iurisprudentiae speciem am-

plam, et illustrem, quae longe lateque pervagata, gnara temporum, hominum, et locorum, in legum, et imperiorum causas erudite inquireret atque acute, opportunis eam in finitimas disciplinas excursibus locupletare instituit. In quo quidem non delectus illi in exquirendis optimorum philosophorum, et historicorum libris, non sedulitas in legendis defuit. Similitudine autem, credo, naturae ductus in veteribus prae caeteris immorabatur. Praestant enim, praestant Graeci, et Romani scriptores non tam suavitate sermonis, tametsi nihil potest esse suavius, quam salubritate, et momento sententiarum, et vero arte orationis ad mores effingendae, unde aliquid pror-

sus admirabile existit, quo, uti plus proficias, eo magis tenearis. Iam quis commodius res ad vitam pertinentes explicavit, aut melius de republica disseruit, quis homines, civitates, instituta, consuetudines, regiones earumque infinitas varietates pressius veriusque descripsit? Itaque non solum, si quem forte divina illa copia Platonis, aut scita Athenarum urbanitas delectat, magna is cum voluptate antiquos pervolvit, sed etiam, qui ad publicas res accessurus, sapientiam cum vita negotiosa velit coniungere. Hae veterum dotes, ut dixi, in PRIOCCAE animum influxerant; quapropter Thucydide, Xenophonte, aliisque a prima adolescentia magistris usus est.

Ex his autem Plutarchum in summo otio versandum praesertim selegerat; illum adamare, illum in deliciis habere, quod naturae humanae ubique memor, non nimis elatam, sed veram magnitudinem describens, Aristidem, Fabium, Scipiones, veluti aptum paratumque in omnibus vitae adiunctis exemplar, proposuisset.

Fieri vix poterat, ut, qui tanto se erudiendi studio flagraret, mansuetiores musas non itidem diligeret. Et harum quidem excolendarum praeclaram ei occasionem praebuit Victorii Alferii consuetudo. Taurini tunc ille versabatur, sibi aliisque nondum notus, et erumpentem ingenii vim addubitando potius periclitabatur,

quam sciret quo olim esset evasura. Multa iam non satis politis versibus mandaverat, nonnulla etiam nequidquam fuerat molitus, rudis adhuc italicarum pulchritudinum; quamobrem ad castissimos Etruscorum fontes adiverat, quo, pleniore haustu se proluens, beatam verborum, et locutionum copiam affatim sibi compararet. Sed, quum nihil remisse vellet ille vir, totus adeo in incepto erat, ut id unum ageret, declamitaretque assiduus cum amicis, scriptorum, quae legisset, et maxime eminerent loca. E coetu gregalium erat PRIOCCA, et festive admodum hominem describebat, arrecta illa rutila coma horrescentem, illacrymantem, interque commen-

tandum Petrarcae, aut Aligherii carmina, subito veluti furore correptum. Addebat non parum se illius exemplo fuisse excitatum, ut diligentius se excoleret. Quod sane coniectura etiam assequi licet. Nam si id habent praestantes viri, ut aliorum mentes facile aggrediantur, atque ad sui imitationem alliciant, quid putandum est summum poëtam, vehementi eloquentia instructum potuisse in adolescentem fere aequalem, prima vix dum lanugine malas obductum, caetera ingenuum, studiosum, qui ipsius vocem, verba, spiritus toto pectore hauriret, imbiberet? Aderat praeterea eiusdem rei hortator Augustinus Tana, Coriolani tragoedia, aliisque poëmatiis clarus,

omniaque tum iuvenilem PRIOCCAE animum ad literas impellebant, reviviscentibus apud nos compluribus artibus ad eam diem intermortuis, quarum cupido nobilitatem potissimum incesserat. Multi multa in vulgus edebant. Scribebant Durandius Villa, Benvenutus Robbius Rafaellius, et Orsinius Orbassanus, quo non alius in ieiuna brevitate acerbior; poëticam alii laudem superbe nobis a finitimis denegatam, praeter Tanam, et Alferium, Subalpino nomini vindicabant; historiam, antiquitatem alii luculentis speciminibus coeperant illustrare.

At quamquam hac studiorum amoenitate latius tum se explicante mirifice delectabatur, non tamen idcirco

susceptum curriculum tardiore gradu peregit. A carceribus enim ad calcem brevi pervenit, et qua ferme aetate a Romanis virilis toga sumebatur, Iuris doctor est renuntiatus. Quum vero non solum ingenii fama, sed etiam gratia floreret, insequente anno Rectorem Academiae condiscipuli esse iusserunt. Princeps is erat iuventutis Academicae, e nobilioribus delectus, per quem solemnia Athenaei auspicia capiebantur, quique statis diebus verba faciebat apud Regem, et Domum Augustam. Liberis ille aequalium suffragiis eligebatur, designatumque unus e patribus magnifico praeconio pro concione laudabat. Innocui imperii imago non ultra annum protrahebatur. Id tamquam

principium honorum fuit, et biennio post, secunda fama, faventibus impense omnibus, in amplissimum Iurisconsultorum collegium est cooptatus, ac libellorum magister a Rege creatus.

Nae illud strenue navatae operae argumentum fuit, quod homo ab ambitu, et prensatione omnino alienus, mature admodum ad summum praeturae gradum ascenderit, in Senatum, ut nostri vocant, allectus a Victorio III Caroli filio, quo non alius sanctior iuri dicundo magistratus in Pedemontio fuit. Amplissimum hoc munus erat, et magnam habebat ad caeteras dignitates commendationem; proinde, siquis iuvenis adhuc esset adeptus, continuo

is non vulgaria de se indicia dedisse censebatur. Verumtamen non aetas, non expectatio obfuit, quo minus in eo munere civibus, et Regi satisfaceret. Certum videlicet, deliberatumque illi erat, omnes potius labores suscipere, omnia tolerare, quam officium in ulla re deserere. In iudiciis posita esse asserebat foedera sanctissima civitatum, continentiam, fidem, pudorem. Sapienter aiebat a romanis institutum, ut senatus in templis religiosissimis haberetur, ut nimirum, qui sententias de maximis rebus ferrent, in deorum mentes intuerentur, ubi sacerdotes victimas mactare consuessent; sapienter etiam censoria virga notatum virum consularem, qui uxorem in curiae vestibulo fuis-

set osculatus, non quia flagitiose fecisset, sed quia minus verecunde. Quid porro de iis sentiendum, quos haec cogitatio non fodicet aliquando, admoneatque, ut quoniam ipsi fortunarum omnium iudices sunt constituti, nihil levitati tribuant, nihil contra decus, et gravitatem admittant? Haec ille vehementer persaepe, tum vero maxima cum voluptate de viris suae aetatis, aut paulo antiquioribus solebat memorare. Quam praeclara narrabat! Vt voluisses cum illis versari! Inde iam potuisses intelligere cur maiores nostri in tantam abstinentiae existimationem venirent, ut tenuitatem victus colerent cum dignitate, et paupertatem, quam divitias mallent cum dedecore. Ea

nimirum erat temporum ratio, nec quisque statim ampliorem censum cogitabat, aut in cupitum ruebat, quod posset, sed publicam rem capessendo, versuram se facere arbitrabatur, quae innocentia sibi, industria, labore esset olim exsolvenda. Cum vero multos praedicare solebat, tum in nemine erat prolixior, quam in Comite Chiafredo Peirettio Salutiensi, totius rei iudiciariae praefecto, cui nihil a penitiore juris scientia, et caetera doctrina defuit ad laudem; praestantissimae insuper, lenissimaeque naturae homine, quae veluti expressa quaedam virtutis imago in summa oris dignitate elucebat. Totum se in illius consuetudinem tradiderat Priocca, sanctissimumque

senem ita sibi devinxerat, ut omnia iam eius causa vellet, auctorque fuerit Regi legatum ipsum Romam mittendi. Duae praecipuae causae erant honestissimae legationis petendae, et valetudo multis laboribus debilitata, et cupido invisendae urbis celeberrimae. Quum autem iuris Pontificalis scientia inclaresceret, adhibuissetque cultum artium praeclarissimarum, idoneus maxime videbatur, cui id muneris mandaretur. Quare haud aegre confecta res est, et, expleto vix dum tertio et tricesimo aetatis anno, posteaquam maiori ordini equitum S. Mauritii fuit adscriptus, Romam contendit.

Regnabat tunc Romae Pius VI Braschius Caesenas, qui postea per

summam iniuriam regno, et libertate spoliatus, insigni relicto posteris documento, quid virtus in provecto senio, et dura captivitate posset, Valentiae ad Rhodanum supremum diem obiit constantissime. Multa illi cum Leone X Pontifici erant communia, munificentia vere romana, virorum illustrium frequentia, et mira artium elegantia. Magnam iam sui expectationem iniecerat Antonius Canova, Graecus ipse potius, quam Graecorum imitator, et picturam diuturno veterno languidam iam pridem excitaverat Mengsius pristinae pulchritudinis vindex. Nobiles ille figuras delineando, nitido, laeto aequabilique colorum cultu quaeque, ut natura fert, repraesentando,

perversam imperitorum rationem feliciter exploserat, per quos Vrbinas in calumniam inciderat. Mengsio obsecundabat Vinchelmannus editis passim in Graecas, et Romanas reliquias operibus; Volpatus, et Morghenus admoto caelo. Inde illa nupera schola, et studium, et ardor clarissimorum artificum se mutuo aemulantium. Quod si ad literas spectes, non minor ad eas splendor manaverat. Nam dum aliis in terris philosophia, et historia strenue excolebantur, ad omnem ibi venustatem, commota ultro ferebantur ingenia. Quid ego memorem Cunichium, Zamagnam, teretes suavissimosque poëtas, Benedictum Staium, cui nihil fuit in recondita

Cartesii, et Neutoni doctrina latino carmine indictum, Morcellium, aut Ennium Viscontium, quo nescio an alium exquisito pulchritudinis sensu praestantiorem ipsa tulerit antiquitas? Huc accedebant ingentia Pii VI molimina, Pomptinus ager, purgata aëris gravitate, cultoribus redditus, nova aedificia extructa, vetera restituta, plurima post barbariem defossa in apricum prolata, quibus omnibus Romae decus adeo augebatur, ut qui aliquid de liberalibus studiis posset iudicare, invenustus plane haberetur, nisi eamdem invisisset. Ad hanc igitur urbem tam ornatam, tam splendidam, antiqua, et recenti fama adeo nobilitatam adventantem se primum, oculisque collustrantem loca

toties lecta et audita, non parum se commotum fuisse ad amicos scribebat Priocca. At Romam ingressus, pulcherrimum fructum e vestigio cepit existimationis sibi virtute partae. Nam, quae erat de hoc nostro in hominum mentibus opinio, Pontifex benignissime eumdem excepit; ubi vero semel atque iterum collocutus, qui vir esset plane intellexit, experrecta illa, et verissima natura adeo tenebatur, ut cum nemine libentius esse videretur. Neque id obscure testabatur, saepe cum eo familiares conferens sermones mirificae comitatis, et si quem forte commendasset, honestissimo illum apud se loco esse óstendens. Magno igitur honore afficiebatur Priocca,

Regi propterea in dies acceptior, qui suum de legato iudicium a sollertissimo Principe probari gaudebat sperabatque fore per eum, ut quasdam suspiciones iam pridem in mente Pontificum haerentes, nec dum deletas tandem evelleret. Mirum, quantum spectata haec Pii voluntas ad colligendam Romae apud omnes ordines auctoritatem Prioccae profuerit. Itaque brevi amplissimarum domuum iniit familiaritates, illius cognitione, et amicitia a principibus viris magnopere expetita. Gratissimus etiam erat illustrioribus feminis, tum ob ingenii famam, tum ob rationem plane suam, verecunde liberam, et argutam, ac sale magis quam leporibus adspersam. Eam nempe mo-

rum, et verborum expolitionem afferebat, quae a literis profecta alia plane est ab illa, quae in festivis coetibus, et quotidiana consuetudine ab urbanioribus acquiritur, animo vacuis, otio abundantibus; minus mollis, et faceta fortasse, sed numquam inepta, et succi plenior atque uberior ab ingenio. Hanc autem coniungebat cum simplicitate cultus, non decoris, non liberalitatis expertis, ab ostentatione tamen, et profuso sumptu alieni. Quum itaque magnificentia romanorum modum excederet, et Regum praesertim ad Pontificem legati, equis, rhedis, conviviis, servorum multo magnoque comitatu inter se tamquam de principatu contenderent, lautus ipse cum

modestia dignitati muneris satisfecit, et aculeata civitatis dicta effugit, quae in acute carpendis alienigenarum moribus urbana quadam dicacitate maxime praestat. Praeter invictam animi moderationem, hoc etiam ei suadebat genus vitae occupatissimae, in qua nihil magis cavebat, quam ne sibi male tempus periret. Multus enim erat in rerum, et hominum notitia, accurate ad Regem scribebat; ad hoc complures illi erant audiendi, invisendi honestandique officii causa, complures etiam e civibus sublevandi clientela nominis Subalpini. Si quid diei superesset, antiquitates, et artificum officinas perlustrabat. Doctarum excursionum socius plerumque erat Nicolaus Azara

Hispaniarum Regis orator, impiger studiorum fautor, in quo fere omnia literarum studia Romae tunc maxime niti videbantur. Communis literarum amor necessitudinem inter utrumque conciliaverat, eiusque ope saepe nostros bonarum artium alumnos Romae versantes iuvit egregie. Non paucos ex iis laudare possem, qui in tenui admodum re opportuno praesidio adiuti, haud exiguam postea sibi nominis famam peperere. Hos ille frequentes domi habere solebat, et quum liceret sibi esse otioso, de studiis percunctari, commendationes, pecuniam, operam commodans liberaliter, ne ingenium, ut fit, egestate, ac solitudine hebesceret.

Sed iam eae res in Europa agi-

tabantur, quae romanam illam quietem perturbarent. Iam motus, et seditiones in Gallia, miserrima omnia, quibus interfuimus, ominabantur. Quis tum aliquid usquam tutum speravisset percrebrescente in dies opinione omnibus rerum publicarum institutis adversa, ferrumque sibi poscente, quo per scelera, per funera, per populorum eversiones, contemtis, pollutis omnibus, viam sibi quocumque patefaceret?

Fremitus nempe hic erat fortunae cuncta iam pro arbitrio versantis. Sive enim ita ferret hominum improbitas, sive res omnes mutationum contineant materiam, uti ad ortum, sic ad interitum nihil non impellente natura, certe Galliae regnum a florentis-

simo statu eo est adductum, ut unde sibi salutem arcesseret non satis haberet. Lenes primo rumores orti, quaedam philosophorum placita in scholis agitata, ab incautis ad multitudinem traducta, dum interea factiosi homines callide iisdem abutentes ad libidinem explendam, atroces in Regum maiestatem cooriuntur. Superbiam hi nobilitati, honores, imperia, sacerdotia exprobrare, communem servitutem queri, senescentis regni fata dolere, quod cruento veluti Aesonis labro esset ad vitam revocandum, libertina ipsi audacia praediti, omnia quaestui habentes, et aliorum divitiis, uti iustis belli spoliis palam inhiantes. Quid tam verendum fuit a quo temperaverint?

Quid tam foedum quod non admiserint? Tunc belli civilis flamma nobilissimae civitates absumtae, tunc maiorum sepulcra inexpiabili scelere violata, multi mortales turmatim carnificibus obiecti, pars fluminibus demersi aut igne hausti, ita scilicet ferentibus fatis ut indulgentissimi Regis nex cruore undique manante piaretur. Nec in Gallia se continuit novandi libido, sed longe lateque initae fuerunt societates arctissimae, corruptaeque hominum sententiae, quo impunius liceret. Hinc illa malorum labes apud alias gentes manavit, hinc dissensionum semina prolata, et bella bellis sata, furore, metu, ambitione hinc et illinc arma induentibus. Et quod ad nos spectat,

bellum ad alpes iam ab anno superioris saeculi altero post nonagesimum eruperat, et parum secunda initia infeliciores eventus fuerant consecuti. Nicaea urbs ad Varum, et Allobroges primo impetu a Gallis occupati, pleraque mox consilia, partim casu, partim proditionibus intercepta, per crebras velitationes in asperrimis montium iugis multi milites desiderati, nihil post quatuor annos usquam tutum, multa vi, et robore nostris licet obnitentibus. Quis tunc fuerit rerum status apud nos, et in pleraque Italia haud ignoras, Vir amplissime. Exaruerat enim veteris ubertatis flos, haerebant animi; surgentem illi spectabant nescio cuius libertatis spem, acriter hi princi-

patus iura tuebantur: quorsum haec essent evasura omnes timebamus. Luctuosissima profecto fuerunt illa tempora, in quibus intima domuum timor, et suspicio invaserat, quum antiquissimae familiaritates irrepentibus odiis sunt dissolutae, eaeque simultates ubique inter cives exarsere, quae tot postea ingruentibus casibus, tot communibus necessitatibus numquam sunt depositae. Sed quid haec attinet commemorare? Mihi satius erat ad eventum properare, ex quo incredibilis mutatio in Italia facta est, Gallorum, dico, in Pedemontium adventum. Quum enim quinqueviri, quibus Galliae res fuerat permissa, inita pace cum Borussiae et Hispaniarum Regibus, magnas

spes facerent de reliquo bello, quod sibi cum Caesare et Sardiniae Rege supererat, si harum regionum potirentur, Napoleoni Bonaparti Italiam provinciam mandant, cuius ingentes iam tum supra fortunam spiritus pares tanto inceptui videbantur. Hic igitur primo vere Nicaeam profectus palantem exercitum omnibus rebus egentem ad signa cogit, instruit, et in spem victoriae accendit, dissimulato deinde consilio, Genuensibus frumentum imperat, quasi per eorum fines impressionem facturus. Re per exploratores cognita, Bolieus copiarum Caesaris praefectus Liguriae fauces intentus observat, communitque, quum ecce hostis ad septentrionem versus, Cosseria castello, et

Monte Noctulo atroci certamine occupatis, disiunctis pulsisque ante se foederatis, ubique instans, ubique impendens, per Ligusticarum alpium radices in planiciem irrumpit, urbemque caput regni magnis itineribus contendit. In tam trepidis rebus saevae illae ad Clarascum induciae factae, quae postmodum inita Lutetiae Parisiorum pace sunt confirmatae. Per eas inducias et pacem, munitissimae Pedemontii arces hosti traditae fuęrunt; commeatus a Rege suppeditati, iterque Gallis in Italiam patefactum.

Haec mihi fusius erant explicanda, ut magis pateret quo tum loco res nostrae essent. Atque ex dictis iam quisque facile intelligit nullum fere

6

respectum Regi relictum fuisse, si deturbatis Germanis, Italia tota Gallis concederet. Haec utique neminem fallebant, et praesertim PRIOCCAM, qui praepotentem quamdam, et arcanam vim in iis omnibus, quae agebantur, admirabatur. Obversabantur praeterea illius animo tot nefaria a factiosis Romae perpetrata, Bassevilii caedes, clamores plebis concitatae, terrores Pontificis de se male ominantis. Noverat Italorum ingenium, diuturno otio bello desuetum, nec dubitabat in òpimam belli praedam eosdem cessuros, si infestis armis peterentur. Nonne Venetorum, nonne Genuensium in tam incerto discrimine desiderata fuerat prudentia, qui dum Sardiniae Rex ad Italiae

ostium communem salutem strenue armis tegeret, desides ipsi lentique, suum tamquam alienum periculum spectaverant ?

Ita se habebant temporum adiuncta, quum Regis literae ad PRIOCCAM afferuntur, in Ottevilii locum fuisse suffectum, qui externas regni rationes curaret. Plenae honestissimae significationis erant hae literae: « ob spectatam eius fidem atque prudentiam in romana legatione hoc ei muneris mandatum; magnam Regis regnique spem in eo esse positam; hominem a vi, et partibus alienum tam commotas res postulare; daret operam eniteretur que, ut quam celerrimo adventu desiderio Regis satisfaceret ». Hoc nuntio accepto, etsi

laetus ab initio fuerat fidem suam Regi approbavisse, rei tamen periculum viresque suas secum reputans, restitare ille primo, postremo conceptis verbis onus deprecari; « non ingenium sibi adesse, non animum tantae moli sustinendae; haud acrius illo momentum a patrum memoria regno datum fuisse; nemini studio se erga Regem concedere, virtute, et industria a compluribus vinci ». Gratum illud modestiae testimonium Regi fuit, qui tamen significata plenius voluntate, iussuque addito ne amplius cunctaretur, certamen diremit, et ne morator ipse publici commodi esset, licet invitus Augustam Taurinorum repetere maturavit.

Multo iucundissimus eiusdem ad-

ventus universae civitati fuit. Putabant enim, si per alicuius navitatem res Subalpina stare potuisset, per eum maxime staturam. Quod si illi egregium erat ita a suis civibus celebrari, praestantius porro fuit maiorem etiam expectatione videri. Hoc assecutus est perpetua contentione, non se, sed regnum intuens, nec ullum diem vitalem ducens, nisi eidem prodesset. Quo autem magis res in lubrico erat, eo maiore ope, connixo veluti poplite, nitebatur. Etenim si orbitates, solitudines, aliasque domesticas calamitates minus constanter ferre privati aliquando possunt, negabat id transferendum esse ad rem publicam, quam remisse, et molliter tractare virtus officiumque

prohibet. Omnem idcirco curam praeter publicam abiecit, ratus turpe esse viro, a quo tot civium salus penderet, si aliquid laboris in demandata sibi provincia remitteret. Illam unice spectare, illam mente versare, parcissimus somni, et voluptatum, nocturna, antelucana industria evigilare, plura per se, quam per alios facere, numquam se ostentans, breviloquens, ut gravissimis districtum negotiis hominem decebat, sic autem in scribendo disertus, ut neque diligentia facilitati, neque nitori celeritas obesset.

Iam tempus illud attingo, Vir amplissime, quod tibi commune cum Priocca fuit, quippe paulo post illius adventum difficilis tibi ad Galliae quinqueviros legatio commissa est

a Victorio III, qui sub pacem cum Gallis initam, aegritudinibus, et morbo confectus, in viridi adhuc senio regnum cum vita amisit.

Inter negotia tibi in illa legatione procuranda, illud gravissimum erat, ut foederis conditiones statueres cum quinqueviris ineundi, et vehementer a Gallorum duce expetiti, quo foedere Carolus IV Victorii filius nulla tum erga alios Reges religione obstrictus, superioris pacis acerbitatem levatum iri sperabat. Nemo tunc erat, qui alia ratione regno consuli posse putaret, quum Germani procul essent, et tota Insubria cum Venetis in Gallorum potestatem venisset. Hi scilicet post Clarasci inducias Bolieum trans Padum pertinaciter insecuti,

Mantua expugnata, multisque editis praeliis, incredibili adeo usi fuerant felicitate, ut totius regionis tractus potiti, qui a Ticino flumine ad intimum maris Adriatici sinum est, per Iuliarum alpium angustias in Germaniam perrumpere iam viderentur. Et quoniam tot prospere gestis in immensum creverant animi, iam alia atque alia movere, et in Helvetios invadere decreverant, ex quo, Pedemontio arctius a Gallorum copiis obsesso, omnis omnino ad alias gentes aditus praecludebatur. Huc accedebat quod, popularibus rebus publicis in Insubria, et apud Ligures constitutis, nova quotidie pericula Regi conflabantur ab earum moderatoribus, quibus nihil erat anti-

quius quam regium nomen abolere. Quid ego memorem tot machinationes quotidie adhibitas, rumores in vulgus sparsos, itiones reditionesque coniuratorum ad praecipuas Galliae Cisalpinae urbes, ubi eiusmodi negotia ex composito, et palam gerebantur? Vnum igitur supererat, ut Rex, cuius vires, ob spectatam militum fidem, maximi momenti in iis rerum adiunctis videbantur, sua magis tempora opperiens, utilitatis obtentu Galliae quinqueviros ad sui societatem alliceret, eosque, si minus aequitate, at saltem verecundia ad sui defensionem adduceret. In hoc tum omnes, qui bene eidem cuperent, consentiebant; hoc praeterea quinqueviri a Rege petebant age-

bantque per Clarchium, postea Feltriensium Ducem, cum PRIOCCA, qui tecum omnia assidue communicabat. Summa foederis ineundi haec erat, ut Sardiniae Rex ad X millia hominum auxilia suppeditaret, Galli vero Pedemontanas arces nostris permitterent, addita sponsione a quinqueviris de tutandis regiis finibus, amplificandisque, ut eventus se darent.

Atque utinam, quemadmodum res per te, et PRIOCCAM fuit confecta, sic etiam meliorem deinde exitum habuisset. Sed necessitas quaedam urgebat, et ingruentia mala facilius persensisses quam depulisses. Itaque pax inter Gallos, et Caesarem ad Campum Formium inita, qua Italiae quies confirmari in posterum

credebatur, aliarum calamitatum initium fuit. Mirum dictu est quam licenter impotens ille quinquevirum animus, externo bellorum timore solutus, ad incredibilia, et nova quotidie omne studium conferret. Non ius apud illos, aut consuetudo gentium valere; sed domi in obnoxios scelesti, varii, metum metu propulsantes, ac reciprocatione partium incerti; foris, in socios et amicos superbi et iniqui. Hinc illi omnia apud finitimos miscere, pacem verbis scriptisque ostentare, vulnera interea, et dolos parare. Nulla tum gens fuit, quae ab illorum legatis aliquid praecavendum sibi non intelligeret, quum factiosos atque ancipitis famae homines adhibere, am-

bire non dubitarent, quo in ipsorum inceptis, si caetera parum procederent, ultimum telum ad turbandas res suppeteret. Sollertiam hoc, quod mireris, appellabant, hisque artibus se populorum libertati servire aiebant. Ita nil minus opinantem Turcarum Imperatorem sunt adorti, transmisso in Africam veterano exercitu, qui in Italia militaverat, et, posthabita Tolentini pace, Pontificem ipsum deformi pudendoque triumpho vinctum in Galliam abduxere, dum Neapolitanum regnum, cuniculis primum, deinde vi palam aggrediebantur.

Erant qui putarent tam immania imperia haud diu esse mansura. Aiebant foedi admodum atque inauditi

exempli fore, si, quos non sua virtus, sed aliena ignavia ad summam potentiam evexisset, invitis populis, invito exercitu, adhuc essent duraturi. Imbecillam eorum vim contra tot conatus futuram; nihil consilio, sed omnia temere, et per vastitatem fieri; ubi alia deessent, suomet ipsos ingenio casuros. Neminem a profunda eorum avaritia tutum iam esse; neminem meliora sperare. Mercaturam intercepto mari quiescere, aeraria expilari, liberos ante ora patrum ad dissita bella crudeliter rapi. Proinde ad occidentem positas Galliae regiones internis dissidiis post tot annos flagrare, caeteras autem in speciem pacatas, tot conversionibus fatigatas, religionis antiquae desiderio

accensas, aptiorem Gallorum moribus regiminis formam expetere. Quid si hostes rebellarent, collatisque signis, susceptam praeteritis cladibus maculam delere conarentur? Et iam de Rastadii conventu male narrari, qui conventus ad ultimas convellendas bellorum reliquias fuerat indictus; iam ad arma ruere Austriacos, et extremo agmine Rutenos, domitores Asiae, qui terrore nominis Orientem non solum, sed etiam Europam, nuperrimo parto Sarmatico triumpho, impleverant.

Apparebat ex horum sermonibus Sardiniae Regem a tot periculis, et molestiis facilius evasurum, si bellum confestim erumperet. Verum aliter res cecidit. Etenim ut Galliae

moderatores aliquid contra se in Europa geri senserunt, nil cunctandum rati, legatis in Italiam, aliisque talium rerum artificibus mandant, ut intentius Regem observent, neve casus, quos fortuna obiiciat, eumdem evertendi praetermittant. Clam modo id faciant, imprudentemque per fallacias invadant; ita tutius bello, si paretur, obviam iri. Magna tunc hominum colluvies ex omni Italia apud finitimos confluxerat, qui maiestatis convicti, atque adeo extorres, et in ancipitia coniecti, unam spem in novis rebus haberent. De his iam questus erat PRIOCCA, quum in agrum Novariensem irruptionem fecissent, et populum ad seditionem concitassent. Haud aegre tum composita res

fuerat, sed Galli homines postremis his acceptis mandatis factiosos iam ultro instinctos hortantur impelluntque, ut in Regis fines populabundi excurrant. Quia vero superioribus pactionibus cautum fuerat, ne ad duo millia passuum ab iis arcibus, in quibus Gallorum praesidium esset, regii milites armati accederent, ibi eorum manipulos locant, ut fugatis receptus daretur, insequentibus deesset. Erat praeterea Carosium regium oppidum in Ligurum regione positum, quo non liceret Regi tormenta atque impedimenta invitis Genuensibus mittere; in eo igitur oppido magnam coniuratorum manum admittunt, sperantes scilicet inde calumniandi Regis materiam sibi adfore,

si infestam sibi coitionem armis ulcisci conaretur.

Multa per se, et alios agebat PRIOCCA, ut tam nefaria consilia everteret; patebat quippe, qui brevi rerum exitus futurus esset, si globis armatorum quovis impune vagandi potestas fieret, et internis coniurationis popularibus iungi. Et turbae quidem paulo ante Astae Pompeiae, aliisque in locis erant exortae, ingravescente frumenti caritate, editumque admodum indignum fuerat spectaculum, quum in certamine ad Iriam amnem inito, Galli milites perduellibus adfuissent, agmina principio passim obequitantes, mox ordinibus mixti, nostrorum fugam facientes. De tot molitionibus, tot frau-

dibus querimoniae quotidie ad Gallorum legatos afferebantur; purgare illi se se, tergiversari, calumnias etiam excusationibus miscere; PRIOCCAE deinde vehementius instanti, petentique, ut quod unicuique permitteretur, res suas repetere, certamque pestem depellere, id etiam Carosium adoriendo, Regi Gallici nominis amico et socio liceret, per ambages ita respondent, ut quaecumque fierent trahi postea in deterius possent. Negotium diu est agitatum, et quando undique doli nectebantur, quod unum relinquebatur, placuit, ut Regis dignitati esset consultum, oppidumque vi, et iure belli peteretur. Fremebant ultionem Subalpini milites; itaque Carosium primo incursu capiunt,

perduelles fugant caeduntque. Tum Ligures una cum Gallis foedus a nostris violatum, illatumque a Rege bellum conclamant.

In eo nempe iamdiu toti erant quinqueviri, ut Taurinensem arcem, quae ultimum restabat Regi munimentum, eriperent. Hinc illae tragoediae, et metus callide simulati, ne quid contra rempublicam aggrederetur. Copiam igitur esse aiunt Regi amicitiae in posterum iungendae firmandaeque, si modo velit Gallicum praesidium in arcem admittere. Et id praetereuntes primo, et quasi aliud agendo iaciunt, aperte postea, et conceptis verbis pervicacius in dies petunt, additis minis ni fieret. Quae intolerabilior, quae ini-

quior conditio ab irato instanteque victore potuisset imperari? Quid periculosius Regi, quam in sua veluti castra hostem inducere, a quo discursus, et vastatio urbis, veteri maiestate principatus nobilitatae, ubi ipse cum regio cultu in medio suorum versaretur, esset aliquando metuenda? Sed eo res erat adducta, ut sanguis dandus iam esset, aut hauriendus, et incerta alea adeunda, Principi fortasse gloriosa, civibus certe exitialis, quum dissensio animorum esset, quum itinera intercluderentur, quum Galli frequentissimi undique confluerent. Ergo, quod de fortissimis viris saepe accepimus, indignationem, et virtutem in optimo Rege repressit communis patriae

caritas, et inspectantibus aliarum gentium Legatis, quibuscum communicata ea necessitudo fuerat, deductis nostris, Galli in arcem recepti sunt.

Quantam inde calumniam sustinere debuerit PRIOCCA, qui auctor eius consilii ferebatur, haud facile dictu est. Non enim defuerunt obtrectatores et adeo iniqui, ut quod ipsi censuissent, inverecunde eidem obiicerent, et ita praeposteri, ut priora omitterent, postrema haec, et consectaria, quae abnui nequiverant, uti principia malorum tantummodo incusarent. Et quia mobilia sunt vulgi studia, facile illis erat PRIOCCAE famam laedendo, crescere et volitare per ora hominum, quibus non raro summa iudicandi licentia pro liber-

tate est. Quibus rebus haud multum sane commovebatur Priocca, imo mirabatur, si quis praeter modum metueret in tales voculas, et rumores incidere, quum pars constantiae sit eosdem contemnere, et nemo unquam in sua civitate honoribus, et rerum gestarum gloria floruerit, quin opportunum aliquando invidiae se dederit. Proinde, quum personae, quam sustinebat, pericula eidem nonnulli interdum ostenderent, navarcho se comparare solebat, saeviente coelo, intempesta nocte, allisam undique fluctibus navem in portum conanti deducere. Atqui tum maxime vim exeri aiebat, excitato remigum robore edicendoque ne quis de sua magis cogitet salute, quam de alio-

rum; quid ni igitur animum intenderet ipse, et iamdiu cogitatione praeceptas, et pertractatas humanas res ex aequo aestimaret, ferretque? Quare sine metu et spe negotia curabat, et qui alias otium securitatemque laudaverat, in iis temporum asperitatibus locum relinquere constanti homine indignum plane existimavisset. Numquam hercule magis studium, et voluntatem suam Regi probavit, cuius rei vel haec fides sit, quod, quum in perduelles quaestiones fierent, quia misericordia in regni perniciem versura videbatur, iis, qui gravius in ipsos consulerent, praeesse non dubitaverit vir caetera mitissimus, licet magno suo periculo id fieri intelligeret, si secus accideret.

Verum maiores eum, et graviores adhuc labores manebant. Iam intelligis de ultima regni eversione mihi esse loquendum, quam tot eventus, tot conatus maturaverant. Puderet me ire per omnia, quae a tradita arce consecuta sunt, caedes Gallorum consulto a coniuratis perpetratas, proditiones inauditas, homines publice legatos iure gentium eo usque abutentes, ut personati in urbe discurrerent ad plebem sollicitandam; velitaria haec arma erant, quibus regnum eminus adhuc appetebatur. Ventum erat ad nonas decembres, quum ecce renuntiatur Iobertum Gallici exercitus imperatorem nuper in Italiam missum, relicto repente Mediolano, Novariam, et Vercellas cum

parte copiarum occupare. Miles Gallus, relato gradu, ex Insubria infensis signis Pedemontium ingreditur; inscio Rege bellum conflatur; Taurinum ipsum brevi oppugnatum iri per trepidos et incertos auctores praedicitur. Interea tabellarii Regis distinentur, et nova regiminis forma in speciem libertatis in oppidis passim obtruditur. Vti postea compertum est, Iobertus hoc facinus in se receperat, sive obsecutus nostrorum exulum voluntati, sive quod, rebus tunc ad arma spectantibus, Pedemontium quovis pacto obnoxium retinere, atque ad arbitrium et nutum componere, crederet maxime opportunum. Dum ille ad urbem accedit, Gallorum legatus arcem noctu se con-

fert, indictoque bello, renuntiat Regi, omnia iam in quinquevirum potestate esse; proinde nihil aliud restare, quam ut, nulla mora interposita, volens et sine vi e regno excedat.

Ad tam inauditae rei nuncium, ira et miseratio animos .tangit. Siccine mucrone adigi Regem, ut posteaquam fidem suam egregie liberasset, lacrimabili exitu, distractus a suis, procul a patria, atque ab avorum sede iret exulatum? Eamne fidem? Societatem? Tantamne vecordiam in hominibus esse! Et nemo erat vel ex antea infensis, qui a fletu temperaret. Concursantes vidisses, immotos, in dolorem compositos, sublatis manibus coelum obtestantes. Obversabatur regnum antiquissimum ab illis

dirutum, per quos Gallia cooperta aerumnis, atque in servile pistrinum detrusa, vix aliquam levamenti spem ab herili crudelitate haberet. Indignabantur praeterita, horrescebant futura. Memorabant quot impia et nefaria in Regem post pacem fuissent admissa, ut commeatus et pecunia quasi a vectigali exacta, ut supplementa militum cum Gallis iam stipendia merentium arroganter imperata, ut ne a contumeliis quidem fuisset temperatum, dum Rex verbo socius, re captivus inter hospitales pateras a pacificis administris turpiter opprimebatur. In hisce sermonibus dies advesperascebat, quum a praecone PRIOCCAE libellus proponitur, qui percussa foedera testa-

tus, quae a se, quae a Rege post pacem et societatem gesta fuissent memorat, Ioberti criminationes refellit, praesentia pericula tangit, populumque ut in officio maneat hortatur. Quae ibi narrabantur erant sedato pressoque stilo exposita; nihil ad iram, sed omnia graviter et fidei causa; sententiae et verba hostium calumniam, alloquentis conscientiam declarabant. Libellus hic est, qui, Europa peragrata, magnam postea Prioccae famam peperit. Addebat auctoritatem scriptori rumor, qui in vulgus manavit, Regem viri periculo commotum, Prioccam ab eo edendo deterruisse. Atqui, inquit, o Rex, ultimo hoc officio pietatis erga te meae libenter defungar; vicerit scelus; at

sedet animo quidquid hoc demum vitae est pro te, pro dignitate tua huic flammae offerre.

Ex illo tempore, perinde ac si, deposita regni defensione, ab omni esset sollicitudine liberatus, quamquam sciebat caput suum sitienter a Regis hostibus expeti, nihil tamen anxius expectabat quae in se decernerentur. Interea, urbe Gallis tradita, quum hic comploratio fieret ut in publico funere, illic limphati e plebe vaderent per fora libertatem vociferantes, iubetur in arcem ad custodiam adduci. Haudquaquam commotus nuncium accipit PRIOCCA, et tantum petit, ut sibi conscribere testamentum liceat, et suprema religione defungi. Vadem dat ipse,

Deumque sancte veneratus, atque ultimis ceris confectis, pedes per medias vias frequentissimas, stabili gressu, nec alio vultu quam si in suburbanum aliquod secederet animi causa, in arcem contendit. Dicam ne quum post XV annos haec scribam, penitus me adhuc commoveri illius diei recordatione, an potius lacrimas castigare verentem virtutem, quam fletu prosequi esset nefas? At quis siccis oculis rem tam indignam vidisset? Captivus erat is, qui nihil fecisset nisi praeclarissimum; vitae discrimen adibat is, quem ius gentium, et pudor tueri debuisset, quin tamen aut metum, aut dubitationem incessu, obtutu, prodere usquam videretur. Vnde, unde, o vir egregie,

id fueras assecutus, ut, perfuncto rebus amplissimis, vergente iam ad senectutem aetate, quo tempore secura tibi quies fuisset exoptanda, tot ancipites casus, custodiam et mortem ipsam, si esset obeunda, tam constanter intuereris? Te ne, quae maxime caeteri homines reformidant, non extimescere? Qui vero id fieri poterat, nisi incredibili animi magnitudine fretus, ea omnia, quae huius vitae terminis definiantur, non amplius iam ad te pertinere statuisses?

Sed iam arcem subit, unde omnes eius familiares praeter fratrem et servum prohibebantur. Locus erat maxime insalubris, negato per hiemem solis appulsu, et subsidentibus circa murum in paludem

aquis; ipse corpore aeger, et qui valde a frigore tentaretur. Sed haec adeo parum in illius animum potuerunt, ut postridie mane quam in eiusmodi locum successerat, arctiore, quam solebat, somno comprehensum necesse habuerit servus expergefacere. Eodem ipso die literas ad amicos dedit, in quibus se totum indicans, obsepti undique contra metum animi tranquillitatem ostendebat. Quin etiam, ut formidines mortis melius oppugnaret, commentationes in eam scribere instituit, quas cum aliis eiusdem adversariis, propediem editas iri ab amicis intelligo.

Caeterum, quamvis de illius salute diu et vehementer esset dubitatum, nihil tamen in ipsum aggredi ausi

sunt quinqueviri, sive facinoris immanitate deterriti, sive officiis deliniti multorum virorum illustrium, et praesertim Nicolai Azarae supra memorati. Semel tantum ignotum quemdam ad se venisse narrabat, qui post multa convicia, extrema sibi denuntiaverat, nisi, continuo se purgando, illatas criminationes dilueret. Tunc ille adversus tantam impudentiam libere contumax, quid ni igitur sontem insontemve, si ita lubet, plectitis? Hoc facilius erit, quam me, quem nulla anteacta remordent, uti in sordibus reum, ad causam orandam adigere. Huius importunitate liberatus, ad lectionem iterum sine ulla animi perturbatione se contulit. Post duos menses certior fit

licere sibi in Galliam se conferre. Gratianopolis urbs indicabatur, ubi sedem figeret. Mense igitur februarii eo proficiscitur. Emensus Segusinorum fines, Montis Cenisii iuga pedibus superare aggressus est. Foedum erat nive decidente coelum, et arduus omnino ascensus, latiore via nondum ferro patefacta, atque ille per lubrica incedens, toto corpore ad terram defluxit, interiissetque, nisi miles Gallus iacentem forte in itinere conspicatus, opportuno auxilio recreasset. Post valde laboriosam peregrinationem Gratianopolim tandem pervenit, ubi multi amicorum a regni excidio exulantium, lacrimis atque omni amoris significatione excipiunt. Divionum inde petit, ex qua

urbe, prima aestate insequente, copia sibi a quinqueviris facta, in citeriorem Hispaniam profectionem molitur.

Comes erat itineris Asinarius Sancti Marciani cum Gabriella Cadralia de Puteo eius matre, femina in primis nobili, cuius lepos ingenii elegantissimi asperitatem itineris levavit. Cum ea Barcinonem contendit, ubi te offendens, suavissimam voluptatem, ut mihi haec narrans testabatur, expertus est. Eratis ambo muneribus gestis, et fide erga Principem insignes, nec dissimili utebamini fortuna, nisi quod alia te decora, alii labores, secessus illum atque otium manebat. Duorum mensium interposito intervallo, una tecum a Barcinone solvit, Etruriam navigaturus,

quo paucis diebus post, secundo mari, uterque appulistis.

In Etruria quum esset, nihil prius habuit, quam ut Carolum IV Labroni agentem inviseret. Defleverint ne simul tot rerum casus, ut iuvat post varias tempestates se colligentes; laeto ne, an severo vultu aulici eumdem exceperint, haud compertum habeo. Quidquid porro acciderit, aequo animo tulisse haud dubitaverim, quum sciens fortunae et aulae, neque unquam illis se commiserit, et nihil aliud quam optimae mentis conscientiam in agendo spectaverit. Stipendium sibi oblatum modeste recusavit, quod in angusta re, sine molestia persolvere nequiret Rex liberalissimus.

Certus nondum in patriam reverti, aliquandiu haesit, in qua potissimum Etruriae urbe domicilium constitueret. Florentia, pulcherrima urbium italicarum, prae caeteris placuisset, ubi et sermo purus, et exquisitissimae artium amoenitates, et frequentia esset hominum literatorum, sed paulo clementior aëris temperies effecit, ut Pisas se conferret, in quarum sinu valetudinem se melius curaturum, et molliter in studiis fore sperabat. Hospitem sibi fama notum ad se venire magnopere laetati sunt Pisani homines, et, quae illius civitatis humanitas est, officiis studii plenis sunt prosecuti. Ibi, omnibus curis valere iussis, ad diu intermissas literas iterum rediit. Mane

per devios tramites solus pererrabat, post longam et apricam deambulationem conclave petebat, commentabatur, scribebat ad amicos, recens demum a libris et meditatione, eruditos hilaresque sermones cum familiarissimis ad multam noctem protrahebat. Tunc illum vidisses facilem, effusum, minime se inculcantem, commode et sine vultu de levibus, de gravissimis rebus perinde disserentem. Qui noverant quam diu in excelso fuisset, mirabantur tam cito potuisse privatum evadere, ut nemo se magis ad aliorum mores accommodaret, nemo esset iucundior, nemo humanior. Ita multos annos commoratus in ea urbe est, imaginem viri exhibens affabre a claris-

simo Ciampio descriptam, Graecarum literarum Professore, in brevi de PRIOCCA notitia, statim post eius obitum Pisis evulgata.

Multa in eo secessu elucubratus est hic noster, partim in lucem edita, partim fortasse edenda, cura et diligentia Galeanii Napioni viri clarissimi, de Italorum literis optime meriti, quicum, ab ephebis usque ad mortem vixit coniunctissime. Occasionem et materiam scribendi persaepe praebebat Napionus, quam ille avide arripiebat, sive quidquid ab ipso esset profectum suavius accideret, sive, ingenium in propositis argumentis periclitando, amico optimo voluntatem suam vellet testari. Ne varia persequar addita-

menta ad eruditum opus de patria Columbi, commemorare lubet epistolam italicae Tusculanarum versioni praepositam, quam scriptor politissimus cum eo communicaverat. Nam, praeterquam quod nitide admodum ea est epistola conscripta, hominem ob oculos ponit, qui, quum diu fuisset in illustranda tuendaque Ciceronis philosophia, ad illius rationem se totum effinxerat atque comparaverat. In Tusculanis autem eo magis placebat Arpinas, quod splendida loca de immortalitate animi, de aequabilitate vitae, de contemtu mortis et voluptatum, ubere grandique stilo persequitur. Vt enim philosophiam volebat effectricem constantiae, et fortitudinis, sic etiam,

quae omissis Stoicorum conclusiunculis vehementer in animos illaberetur, adscitis etiam, quos ferret, poëseos coloribus ad hortandum, ad movendum, ad impellendum. Nec vero minus Tullianae philosophiae affinitatem cum religione spectabat. Quae sane, qualis in PRIOCCA esset, haud attinet dicere. Eiusmodi siquidem erat, quae in hominem caderet invictum, candidum, exquisitis literis instructum, atque adeo ab omni tetrica disciplina, et superstitione alienum. Ab illa scilicet praestantissima quaeque hauserat, retuleratque eam rerum humanarum despicientiam, quae probae et immersabilis virtutis obrussa est. Nemo propterea mirabitur rei familiaris paucitatem sic

tulisse, ut dum alii, ne a beatioris quidem vitae ineptiis se divelli patiuntur, arcte ipse, contenteque victitans, lautitiarum, in quibus diu fuerat, meminisse numquam videretur.

Tres iam fratres amiserat, quum nuncius ei affertur et alium natu maximum Taurini obiisse, a quo ipse haeres ex asse fuerat constitutus. Per eam occasionem hortabantur amici, ut in patriam remigraret, quorum ille efflagitationibus victus, simul ne avita res superioribus annis iam valde attrita, aliquid, se absente, detrimenti caperet, Pisas tandem relinquere decrevit. Invitum ab invitis discessisse certos testes habeo literas tunc temporis ultro citroque datas, quum Pisani non parum dignitatem

suae urbis tanti viri discessu diminutam viderent, hic vero noster vix benevolentiores suos speraret. Vt reducem scivimus, omnes ad illum confluximus, neque ego satiari poteram hominem intuens, quem tot contentiones, et sua magnitudo tam illustrem effecerant. Eadem frons, idem habitus, nisi quod incurvum caput, deflexique paululum humeri, provectioris aetatis, et laborum fidem faciebant. Quam iuçundum erat praeterita simul memorare, iterum et saepius eum percunctari, narrantem, disserentemque audire! Etruscae etiam dialecti nitor, cui assueverat, nescio quam maiorem auctoritatem canescenti illi gravitati conciliabat. De literis plerumque et docte, de se

parum, de aliis aequissime, et sine stomacho loquebatur. Mirabamur modestiae sollertiam, qua in repetenda suorum temporum historia de tabula se eximebat, et moderationem, qua hos, vel illos nominans, aut errores praeteribat, aut in adiuncta culpas reiiciebat. Ne de fortuna quidem querebatur, se imo beatum praedicans, cui in patria requiescere contingeret. Frequentes ad illius domum ventitabant ex nostratibus literatissimi, Napionus, Iacobus Durandius, Franchius Centallensis, Vernazza Freneius; colebat ipse praestantissimos quosque, et inter alios Equitem Thomam Calusium, quem magnum aetatis suae decus solebat appellare. Vtinam eo nobis diutius

frui licuisset! At vix dum apud nos regressus, miti primo, saeviore deinde hydropi pectoris tentatus est. Multa medici comminiscebantur, at ille accedentem vitae finem praesentiens, non tamen exhorruit, dolorem amicorum coërcens, ac fesso cessantique se pugili comparans, qui esset rude simul cum morte donandus. Postremum heu! adivi kalendis februariis; legentem inveni, serenum, vix de morbo laborantem. Sed nonis eiusdem mensis iam decesserat. Qui morienti adfuerant, narrabant, ritibus religiosissimis peractis, sui compotem, et praeclara locutum in summa tranquillitate occubuisse. Eius funus boni omnes magno moerore sunt prosecuti.

Haec fuit PRIOCCAE vita, cuius mores, ut paucis perstringam, aio fuisse ad iram aliquanto promtiorem, sed bonum et placabilem; in nulla re nimium, in officio acrem, et diligentem. Ex antiquis Dioni Syracusano potissimum comparaverim, quum idem fuerit in utroque ad virtutem nisus, idem animus victor metus et cupiditatum, eadem etiam severitas, quam in discipulo arguebat Plato, excelsae robustaeque indolis indicium plerumque, et comes. A nulla autem re, ut ille, magis abhorrebat quam a calliditate et simulatione, ut mallet urere quam assentari, et quod alii calliditatem, fraudem ipse appellaret. Amicitiam coluit sanctissime; amicos ex animi

dotibus, non ex genere aestimabat deligebatque, nobilitatem nihil aliud quam opportunitatem decoris parandi, si virtus adsit, in se habere existimans. Ingenium habuit firmum et sapiens, magis quam elegans; lecta et audita apposite, et nitide reminiscebatur, et quae semel didicerat callebat optime. Si stili acerbitatem exercere voluisset, in eo facile excelluisset, sed naturam disciplina continuit. Fuit corpore procer et gracilis, argutis oculis, fronte edita, naso haud praeter modum adunco, facie liberali; primo aspectu apertum et probum quisque dixisset, vulgarem nemo.

Habes, optime Balbe, si minus cultu sermonis, et luminibus di-

stinctam, at certe ad veritatem expressam narrationem de clarissimo Equite, quem quidem non sine intimo pietatis sensu recordor, aditum mihi primum ad honores munivisse, meamque suis propemodum manibus orationem effinxisse, iuvenilem redundantiam intra iustos fines redigendo, admonendoque mature, quid sapientia, et rerum usus in scribendo possit. Multa praeterea alia, eademque praeclara in me illius merita extiterunt, quorum memoria facit, ut in communi Civitatis iactura, praecipuo ipse dolore, et quam caeteri vehementius, tamquam in optimi parentis interitu afficiar, et angar. Egregium sane fuisset aptioribus illum potuisse coloribus repraesen-

tare; verum etsi ab ea stili virtute, quae summorum ingeniorum, et tua praesertim laus est, procul abesse sentiebam, industriam meam tibi aliisque iustis rerum aestimatoribus non iniucundam fore putavi, si pro viribus hominem adumbrarem, dignum, quem externi noverint, et ipsius cives intueantur, quem, dum viveret, amabas atque observabas, et a quo itidem cultus fuisti, ac dilectus eximie.

Dabam Augustae Taurinorum, idibus maiis, an. MDCCCXIII.

V. Imprimatur.

PEYRON pro M. Cancellaria.

EX OFFICINA DOMINICI PANE

TYPOGRAPHI

SERENISSIMI PRINCIPIS CARINIANI.

